

Sõda Bermondtiga: Eesti vaatenurk

Peeter Kaasik*

Astal 2009 ilmus ajakirjas Tuna ajaloolase Ago Pajuri sulest artikkel „Landeswehr'i sõja puhkemine. Eesti vaatenurk“.¹ Uudne lähenemine *Landeswehr*'i sõja põhjustele tekitas diskussiooni, mida Eesti ajalookirjutuse maastikul väga tihti ette ei tule. Autor seadis kahtluse alla teatud dogmad ja käis välja vaatenurga, et eestlased ise suuresti provotseerisid *Landeswehr*'i sõjaks nimetatud konflikti. Selle kinnituseks on artiklis lahatud eestlaste ja (balti)sakslaste ning eestlaste ja lätlaste vahekordi, mis vastastikuse umbusaldamise õhkonnas saidki konflikti põhjuseks. Ago Pajuri seisukohad võivad küll mitte meeldida, kuid näitavad ühtlasi, et asjad pole sugugi nii mustvalged, nagu need on talletanud eestlaste teadvusesse 1920.–1930. aastate ajalookirjutus. Viimasest on kujunenud ühtlasi ka vaatenurk *Landeswehr*'i sõjale järgnenud sündmustele, mis kulmineerusid 1919. aasta sügisel seoses n.-ö. Bermonditi afääriga. Üldistavalt vaadeldakse seda *Landeswehr*'i sõja teise vaatusena, kuid baltisakslased on seekord asendunud Vene valgetega (kaasati samas ka baltisakslasi ja lätlasi), samal ajal kui olid säilinud ka Saksamaa „imperialistlikud ambitsioonid“ idasuunal, sõltumata Versailles'i rahulepingus sätestatust.²

Nagu ka *Landeswehr*'i sõja puhul, on erinevate osapoolte seisukohad selle konflikti põhjuste, käigu ja tagajärgede kohta sedavõrd erinevad, et tekib küsimus, kas üldse on tegu ikka ühe ja sama sündmusega.

Ühelt poolt lihtsustab uurimist see, et mälestused on isiklikult kirja pannud mitu võtmeisikut, nagu Pavel Bermond, sündmuste tegelik niiditõmbaja Saksa VI reservkorpuse juhataja kindral Rüdiger von der Goltz, samuti Bermonditi kõige tõhusama jõu Rauddiviisi ülem Josef Bischoff jt.³ Teiselt poolt on Bermonditi ja sakslaste kirjutistel vähe ühist Läti sõjaväelaste poolt kirja panduga, kellest kerkivad esile tollase Läti armee staabiülema Pēteris Radziņš, Riia rinde juhataja Mārtiņš Peniķise ja Latgale diviisi ülema Krišjānis Berkise kirjutised.⁴

Palju huvitavat informatsiooni leidub ka Vene valgete emigrantide mälestustes, kuid see kirjavara ei lähtu mitte niivõrd sündmustest Lätis, kuivõrd Vene kodusõjast ja sellega seoses

* Peeter Kaasik (1974), PhD, Eesti Mälu Instituut, Suur-Ameerika 12, 10412, Tallinn, peeter.kaasik@mnemosyne.ee

¹ A. Pajur. *Landeswehr*'i sõja puhkemine. Eesti vaatenurk. – Tuna 2009, nr. 2, lk. 57–71; A. Pajur. Der Ausbruch des *Landeswehr*kriegs. Die ethnische Perspektive. – Forschungen zur baltischen Geschichte / Akadeemiline Ajalooselts (Humaniora: historica 4), lk. 145–169.

² Vt. nt. E. Laaman. Bermonditi sõda. – Sõdur 1934, nr. 43, lk. 1093–1099; E. Laaman. Bermontiaad. *Landeswehri* sõja teine vaatus. – Sõdur 1926, nr. 10, lk. 212–214; G. Simmo. Bermondit ja tema avantüür 1919. a. sügisel. – Vabadussõja Tähistel 1936, nr. 1, lk. 17; G. Simmo. Bermonti rahaasjad ja A. Needra. – Vabadussõja Tähistel 1938, nr. 4, lk. 133–134.

³ P. von Awaloff. Im Kampf gegen Bolshevismus. Erinnerungen. Glückstadt, Hamburg: Augustin, 1925; R. von der Goltz. Meine Sendung in Finnland und im Baltikum. Leipzig: Koehler, 1920; J. Bischoff. Die letzte Front. Geschichte der Eisernen Division im Baltikum 1919. Berlin: Buch- und Tiefdruck Gesellschaft, 1935; G. Tschocke. Der Feldzug im Baltikum 1919 als Ausgang östlicher Siedlung. München: Ludendorff, 1935; F.W. von Oertzen. Die deutschen Freikorps 1918–1923. München: J. Bruckmann Verlag, 1937.

⁴ P. Radziņš. Läti Vabadussõda. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2001; M. Peniķis. Läti rahvuslise sõjaväe võitlused 1919. a. suvel ja sügisel. – RA, ERA.2124.3.963; Por'ba za nezavisimost' Latvii. Očerķ P. Berzina. – RA, ERA.2124.3.59; K. Berkise, K. Dsirķalise, M. Peniķise, J. Skujinše ja V. Viganti kirjutised Läti Vabadussõja sündmustest. Tõlgete käsikiri. – RA, ERA, 2124.3.58. Vt. ka P. Zālīte. Vācu varas pastari Latvijā: kritisks-vēsturisks Latvijas neatkarības cīņū, Golca kara gājiena, Bermonta avantūras, niedrisma un vācu Latvijas kolonizācijas tieksmu apskats. Rīga: Raņķis, 1925.

pigem Bermonditi allumatuses, et viimane lõhestas sakslaste huvides tegutsedes Vene valgete jõude.⁵ Kohapeal tegutsenud *Entente*'i riikide sõjalise missiooni esindajate kirjapandu lähtub samuti teatud määral Vene kodusõjast, kuid põhiline rõhuasetus keskendub siiski Saksamaa ambitsioonide kärpimisele.⁶

Omapärased seisukohad on sovetlikel autoritel. Ühelt poolt olid „kodanlikud“ Eesti ja Läti mõistagi negatiivsed nähtused, kuid teiselt poolt kehastasid Bermondit ja tema lähikond ideoloogiliselt veel talumatumat seltskonda – saksa „imperialistid-militaristid“, Vene valged (viimastega seoses „rahvusvaheline imperialism“ laiemalt) ja tinglikult ka Balti aadel. Seetõttu on võetud Eesti ja Läti suhtes suhteliselt neutraalne positsioon (küll kahjurõõmsa alatooniga, et „kodanlased-imperialistid on omavahel karvupidi kokku läinud“).⁷

Tänapäeva Eesti ajalookirjanduses pole Bermonditi-vastane sõjakäik kuigi põhjalikult käsitlemist leidnud.⁸ See on põhjendatav ka sellega, et Eesti-poolne sõjakäik seisnes enamasti vaid selle planeerimises. Põhjalikumalt on Bermonditi-temaatikat muude teemade sees ja kõrval käsitletud Reigo Rosenthal, seda nii Vene kodusõja kui ka Eesti Vabadussõja kontekstis. Bermonditi esilekerkimisest ning vahekordadest Saksamaa ja Vene valgetega on kirjutatud pikemalt ka (eesti-)saksa ajaloolane professor Karsten Brüggemann, seda küll rohkem Vene kodusõja kontekstis. Mõlemad nimetatud autorid keskenduvad põhiliselt konfliktile tekkimisele, kuid mitte niivõrd sõjategevusele.⁹

Kui üritada erinevaid seisukohti üldistada, siis Bermonditi tegevuse nimetamine „afääriks“ on täiesti õigustatud, sest Läti ründamine polnud kasulik ühelegi enamlaste-vastasele jõule, isegi mitte Saksamaale. Viimase tugi Bermondtile hakkas 1919. aasta septembris *Entente*'i survele üldse murenema. Nii andis sõjaminister Gustav Noske 26. septembril selge korralduse kõigile Saksa vägedele, et kui ei soovita Vene valgete teenistusse astuda, siis peavad nad Baltimaadest lahkuma, ning ähvardati Lätis ja Leedus olevad väed toidumoonata jätta, kui käsku ei täideta.¹⁰ Kui Bermonditi tegevus võis edu korral kellelegi kasulik olla, siis nendele, kelle Goltz kaasas oma suurejoonelistesse plaanidesse Saksa mõju kinnistamisest Lätis (ning Eestis ja Leedus) ja tulevikus tekkivast Saksa-sõbralikust võimust Venemaal. Vähemalt 1919.

⁵ Vt. nt. K. von Braatz. Fürst Anatol Pawlowitsch Lieven im Kampfe gegen baltischen Separatismus, russischen Bolschewismus und die Awaloff-Bermond-Affäre. Stuttgart: Chr. Belsler A.G., Verlagsbuchhandlung, 1926; A. Rodzjanko. Vospominanija o Severo-Zapadnoj armii. Berlin, 1920; G. Kirdecov. U vorot Petrograda (1919–1920 gg.). Iz zapisnoj knižki. Po ličnym vospominanijam i dokumentam. Berlin: Sklad izdanija Russkij knižnyj magazin „Moskva“ v Berline i Nju-Jorke, 1921; M. Margulies. God intervencii. Kn. 3, Sentjabr' 1919 – dekabr' 1920. Berlin: Gržebn, 1923; V. Gorn, M. Margulies, G. Kirdecov, N. Ivanov. Judenič pod Petrogradom: iz belyx memuarov. Red. P. Ščegoleva. Leningrad: Sovetskij pisatel', 1991; V. Gorn. Graždanskaja vojna na severo-zapade Rossii. Berlin: Gamajun, 1923.

⁶ Vt. nt. A. Niessel. L'évacuation des Pays Baltiques par les Allemands: contribution à l'étude de la mentalité allemande. Paris: Charles-Lavauzelle, 1935; E. J. M. Du Parquet. L'aventure Allemane en Lettonie. Paris: Charles-Lavauzelle, 1926.

⁷ Vt. nt. E. Mattisen. Tartu rahu. Monograafia. Tallinn: Eesti Raamat, 1989; P. Vihalemm. Eesti kodanlus imperialistide teenistuses (1917–1920). Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1960.

⁸ Põhjalikumalt on küsimusega tegelelenud veel väliseestlane Viktor Obet (erialt metsateadlane), kes pensionil olles pani kokku üle 2000-leheküljelise uurimuse *Landeswehr*'i sõjast ning von der Goltzi ja Bermonditi tegevusest. Vt. Victor Obeti koostatud materjalide kogumik „Landesveeri sõda ja Kindral Krahv R. von der Goltz'i jätkusõda venelase Bermont-Avalov'i sildi all“ – RA, ERA, 4996.1.152–155.

⁹ R. Rosenthal. Laidoner – väejuht. Johan Laidoner kõrgema operatiivjuhi ja strateegia kujundajana Eesti Vabadussõjas. Tallinn: Argo, 2008; K. Brüggemann. Die Gründung der Republik Estland und das Ende des „Einen und unteilbaren Russland“. Die Petrograder Front des russischen Bürgerkriegs 1918–1920. Wiesbaden: Harrassowitz, 2002; R. Rosenthal. Loodearmee. Tallinn: Argo, 2006. Vt. ka H. Ojalo. Kui eestlased Riia vallutasid. Eesti ja Läti sõjakeerises 1915–1920. Tallinn: Kunst, 2012.

¹⁰ 25. septembril oli Saksa valitsus langetanud otsuse von der Goltzi ärakutsumise kohta. 3. oktoobril anti von der Goltzile käsk Kuramaalt ära tulla ning tema asendajaks määrati kindral Walther von Eberhardt. Tegelikult andis Goltz juhtimise formaalselt üle hoopis Bermondtile, kuid jäi esialgu ka ise kohale, väites, et Saksa väed nõuavad seda (Eberhardt võttis kõik Saksa väeosad reaalselt üle alles novembri keskel).

aasta oktoobris polnud sellele ideele mingit toetust Vene valgete seas ning ka Saksamaal oli asjast huvitatud üsna väike poliitikute, sõjaväelaste ja ärieste seltskond. Kohapeal olid Bermonditi toetamisest huvitatud ehk Vene valgete teenistusse siirdunud Saksa vabakorpused, kelle huvid olid seotud küll rohkem koloniseerimisõigusega Baltimaades ja Venemaal toimuv läks neile sel hetkel üsna vähe korda.

Mõistagi rõõmustasid asjade sellise käigu üle kõige rohkem enamlased, sest Vene valged olid piirkonnas lõhestunud, suurem osa Läti armeest oli järgnevad paar kuud seotud just Bermonditi-vastase sõjategevusega, ühtlasi sidus segadus enamuse Eesti 3. diviisi ja osaliselt ka 2. ja Soomusrongide diviisi jõude, mida oleks saanud Loodearmee pealetungi toetuseks Pihkva–Ostrovi–Põtalovo suunal ära kasutada. Samuti langes lätlaste ärajäämisel Latgales suurem koormus ka Poola vägedele.¹¹

Alljärgnevalt keskendutakse eelkõige Eesti vaatenurgale ja pigem sõjategevusele, millele senises ajalookirjutuses on vähem tähelepanu pööratud. Paari sõnaga alustuseks mõnest läti autori läbivast seisukohast, sest Eesti vägede edasine tegevus polnud seotud mitte niivõrd Bermonditi vägede tegevusega kui Eesti ja Läti omavaheliste suhetega.

Eesti ja läti ajalookirjutuse erinev tõlgendus ühise tegevuse kajastamisel ilmneb silmatorikavalt juba *Landeswehr*´i sõja puhul, sama jätkub ka selle tingliku jätku Bermonditi „afääri“ kajastamisel. Läti autorid mainivad tavaliselt Eesti-poolset abi, ent rohkem on vihjeid Eesti väejuhatuse ja valitsuse soovile ära kasutada „Läti abitud seisundit“ ning sellega seotud „väljapressimisele“. Samuti olnud eestlaste antud abi kokkuvõttes tühine ja lätlased pidanud ise hakkama saama (üldjoontes käis sama ka Leedu ja Poola kohta). Üldiselt minnakse väga põgusalt üle ka sellest, et lätlasi toetas merelt *Entente*´i laevastik, Poola väed hoidsid rinnet Daugavpils piirkonnas¹² ja Eesti väed omakorda Ida-Lätis Lūbani järvest Eesti piirini (mis polnud küll veel paika pandud). Ka on väga tagasihoidlikult kajastatud seda, et lätlaste õnneks polnud Punaarmee Läänerinde põhitähelepanu suunatud Latgale rindelõigule, vaid Loodearmee tagasitõrjumisele Petrogradi rindel ja sõjategevusele Valgevenes ning sellele, et Bermondtil ilmselt polnudki plaani Daugava joont ületada (nt. seetõttu, et mitte provotseerida sõjategevust Eestiga).¹³

Mõistagi tollased Eesti autorid selliste seisukohtadega ei nõustunud ja kohati on asi viidud teise äärmusesse, kus Eesti poolt lätlastele appi saadetud kaks soomusrongi (ja nende desantmeeskonnad) said väidetavasti kaalukeeleks, miks Bermonditi väed üle Daugava ei tulnud.

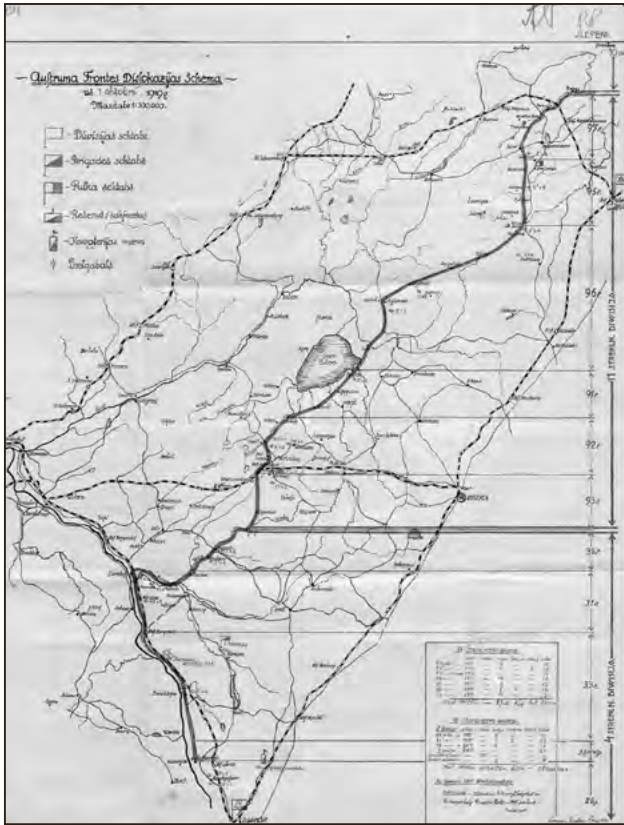
Siinkohal sobiks pikemalt tsiteerida Eesti Vabadussõja üldkontseptsiooni väljatöötamisel kandvat rolli mänginud kindralmajor August Traksmad. Alljärgnev tsitaat on ühtlasi sissejuhatuseks 1919. aasta oktoobris Lätis tekkinud olukorrale: „Loodearmee kõrval, kes oma tegevuses N.-Venemaa vastu tugines liitriikidele, asus P. Bermondit Vene valgeid vägesid organiseerima Saksamaa toetusel.¹⁴ [– –] Ametlikult Bermondit kuulutas end enamlaste vastu võitlevaks,

¹¹ Huvitav vihje „usaldusväärsest allikast“ pärineb Eesti esindaja 19. septembri telegrammist välisministeeriumile, mille kohaselt lahingute käigus Latgale rindel langesid lätlaste saagiks mingid dokumendid, mis tõestavad, et „Bermonditi väeosa juhatus on otsekoheselt läbikäimises enamlastega“. Sidet peetud omavahel aeroplaanidega. Vt. Eesti esindaja Riias T. Tallmeistri telegramm välisministeeriumile 19. septembrist 1919. – RA, ERA.957.11.63.21.

¹² Vt. nt. Ë. Jēkabsons. Poola armee lahingud Punaarmee vastu Ilūkste maakonnas 1919. aasta septembris Poola vaatenurgast. – Eesti sõjaajaloo aastaraamat, 6(12) 2016. Euroopa pärast I maailmasõda. Rahvusriikide armee sünd impeeriumide varemotel. Peatoim. T. Hiio. Tallinn: Eesti Sõjamuuseum / Tallinna Ülikooli Kirjastus, 2016, lk. 21–42.

¹³ Eesti välisministeeriumi esindaja Riias Tallmeistri ettekanne 28. augustist 1919. – RA, ERA.957.11.54.25–30.

¹⁴ *Entente*´i survel lahkus Lätist küll vürst Lieveni salk Põhjakorpuse/Loodearmee koosseisu, kuid samal ajal keeldusid käsku täitmast Lätis ja Leedus asuvad Pavel Bermonditi ja Jevgeni Vyrģolitiš formeeritud (n.-õ. Läänekorpus krahv Kelleri salk ja polkovnik Vyrģolitiš salk). Mõlemad mehed olid Saksamaale orienteeritud ja peagi alustati mõlema salga koondamist „Krahv Kelleri nimelise vabatahtliku Läänekorpus“ koosseisu, eesotsas polkovnik Bermonditiga. Hiljem sai sellest moodustisest „Vene Vabatahtlik Läänearmee“. Tegemist oli von der Goltzi mahitusel tekkinud saksa-vene segaarmee, kus venelased pidid saabuma Saksamaalt sõjavangilaagritest ning saksa elemendi pidid moodustama kohapeal viibivad riigisakslased-vabakorpused. Vt. R. Rosenthal. Laidoner – väejuht, lk. 302.

Rindejoon Ida-Lätis 1. oktobri 1919
seisuga. RA, ERA.496.2.20

Eesti Wabariigi
Diplomatiine Esitus
Latvijas.

Wārtisminīsteriūms
Sveiciens nr. 10.10.19. Nr. 199

Winnas
Riias, 20. oktobri 1919. a.
№ 199

Vārtisminīsteriūmīle
Tallinnas.

Wiltwastel pāwewadel on niihāsti wārtisuse ring-
kondades kui rahwāndukogu liig-ete keskel ja ajakir-
janduse asemikkude hulgas suurt pahameelt kuilda
nende tingimāste pārast, mis Eesti poolst sōjalise
abiandmise korral Latvijale ettepanakse. Ūteldakse,
et see sugugi naabrirīikide hāā wahekorra walalhoi-
dise mōttes loomulik ei ole, kui Latvija pānegust
hādsōhtlikku seisukorda selleks tarwitekse, et te-
malt ūlejoū kōiwalidājsju nōuda. Eesti olevat āraunusta-
nud, et Bermonāi salkade kahjutaks-tegenine ka tema
enese huwides seisab ja et tulewase Wenemaa wāstu
wōitlēmīseks piirirahwaste lepingut tarwis on,
mille tekkimist mitte teine teise ūlelīlīgse koorma-
mise lābi tekitada ei tohiks. Muidugi pūjān mīna
nendele sūlīdistustele jōudumōōda wāstuastuda

R. 53
10.10.19

Eesti esindaja Riias T. Tallmeistri
ettekanne wārtisminīsteriūmīle
20.10.19. RA, ERA.957.11.54

mispärast liitriikide sõjaväe esindus suhtus temasse esialgu heatahtlikult.¹⁵ [– – –] Vene-saksa relvastatud jõud ähvardasid eeskätt meie lõunanaabrit Lätit, kelle pinnal nad tegutsesid. [– – –] Sõjakäiku põhjendati ametlikult vajadusega kindlustada end põhja poolt Läti ja Eesti vägede vastu, enne kui asuda võitluse enamlastega. Vene-saksa vägede kallaletung Riiale toimus 8. oktoobril 1919. [– – –] Ära nähes, et vaenlase pealetungi ei ole võimalik tõkestada oma jõududega, saatsid Läti Ajutise Valitsuse juht K. Ulmanis ja sõjavägede ülemjuhataja kindral D. Simonson Eesti valitsusele ja ülemjuhatajale tungivad palved Läti abistamiseks. [– – –] Silmas pidades Riia, eriti Väina jõe ülekäikude kaitsmise suurt tähtsust ka Eesti seisukohalt, saatis meie sõjavägede ülemjuhataja kindral J. Laidoner Lätile viivitamatult appi meie kaks soomusrongi Kapten Irve ja nr. 2, diviisiülema abi kpt. A. Hinnomi juhatusel. Jõudnud Riiga, meie soomusrongide juhid teatasid lätlastele, et linna tuleb kaitsta viimse võimaluseni ning et nad tahavad seda teha ka siis kui Läti väed seal lahkuvad. Riiga asudes võtsid meie soomusrongid viivitamatult oma kaitse alla ülekäigud üle Väina jõe. Soomusrongide tule toetusel organiseeriti jõe paremal kaldal kindel jalaväeline kaitse. [– – –] Meie soomusrongide kiire ilmumine Riiga mõjus kahesuguselt. Kõigepealt ta tõkestas vene-saksa eelvägede esialgse kiire edu Riia all. Teadmine Riiga on jõudnud koheale Eesti abiväed, sundis vastast edaspidi ettevaatlikumale tegevusele. Teiselt poolt tõstis Eesti esimeste abivägede kohalejõudmine Läti vägede meeletolu ja enesetunnet, innustades neid kindlamale vastupanule oma kodumaa kaitsmisel. Meie soomusrongid lahkusid Riias 23. okt., kui selgus, et olukord Riia all oli juba muutumas kindlaks.¹⁶ Eesti tollaste sõjaväelaste jt. autorite kirjatöödest ilmneb veel, et Läti valitsus põgenes „kabuhirmus“ Riias (täiesti mõistlik otsus – miks pidanuks valitsus jääma rindelinna!), Läti väed olid täielikult demoraliseerunud ja kavatsesid Daugava joone maha jätta jne.¹⁷

Samas Traksmäe ei valeta, küsimus on pigem selles, mille ta rääkimata jätab. Nõrga suur-tükiväega ja osaliselt alles formeerimisjärgus Läti üksustele oli Eesti soomusrongide saabumine väga oluline tugi ja andis ka motivatsiooni, et Eesti on valmis toetama. Kuid see, et just soomusrongid osutusid kaaluks, mis peatasid edasitungi, on liialdus, sest Riia rinne ei olnud ainult need paar silda, mida soomusrongid kaitsma asusid. Kokku oli lätlastel Riia rindel lahingkoosseisus kasutada kuni 6000 võitlejat ja jõud Bermondiga tegelikult enam-vähem võrdsed (küll mitte suur-tükiväe osas). Teiseks jätab Traksmäe mainimata sügavad vastuolud eestlaste ja lätlaste vahel laiemalt ning selle, et Eesti valitsus seadis abiandmise sõltuvusse sõjalise koostöö lepingu sõlmimisega, seda üsna rasketel tingimustel. Soomusrongide lahukumine 23. oktoobril polnud sugugi seotud ainult olukorra stabiliseerumisega, vaid rohkem sellega, et lätlastele ei sobinud Eesti poolt esitatud tingimused, ja Eesti väejuhatus ähvardas soomusrongid tagasi kutsuda juba nädal varem, kui lätlased lepingut alla ei kirjuta.

Alljärgnevalt on Eesti-poolse Bermonditi-vastase sõjakäigu kirjeldamisel kasutatud tollast kõige autoriteetsemat allikat – Ülemjuhataja Staabi sõjategevuse päevikut, mis oma minimalistliku formaadi tõttu on üldiselt vaba ideoloogilistest liialdustest ning mille kirjed on kokku seatud otseallikatest: Eesti välisministeeriumi esindaja Riias Theodor Tallmeisteri, Eesti sõjaväeesindaja kapten Julius Jürgensoni, kohapealse Eesti väegrupi juhi (Soomusrongide diviisi ülema abi) kapten Arnold Hinnomi ettekannetest ning Läti ülemjuhataja staabi ja Eesti välisministeeriumi teadaannetest.

¹⁵ *Entente*'i sõjalise missiooni ühispealetungi kava enamlaste vastu hakkas realiseeruma sügise hakul, 26. augustil, kui toimus Riias nõupidamine, kuhu olid kutsutud Eesti, Läti Leedu, Poola, Loodearmee ja Bermonditi-Avalovi korpuse esindajad. Lõpuks jõuti kokkuleppele, et ühine pealetung peab algama 15. septembril, ning määrati ära rünnakuuunad. Vt. Kokkulepe Eesti, Läti, Leedu, Poola, Loodearmee, Bermonditi-Avalovi ja *Entente*'i sõjalise missiooni vahel 26. augustist 1919. – RA, ERA.2124.1.741.

¹⁶ A. Traksmäe. Lühike Vabadussõja ajalugu. Tallinn: Olion, 1992, lk. 189–190.

¹⁷ Vt. nt. A. Hinnom. Kilde Bermonditi-Avaloffi päevilt. – Vabadussõja Tähistel 1937, nr. 10, lk. 347–356; J. Ibrus. Bermonditi-Avalovi päevil Riias. – Vabadussõja Tähistel 1939, nr. 11, lk. 325–328; P. Villemi. Võitluses Bermonditi vastu. Vabadussõja Tähistel 1937, nr. 10, lk. 356–362; Kui soomusrongid sõitsid likvideerima Bermonditi-Avaloffi avantüüri. – Vabadussõja Lood 1936, nr. 2, lk. 38–39.

DOKUMENT:

Väljavõtted Ülemjuhataja Staabi sõjategevuse päevaraamatust 7.–29. oktoobrini 1919.¹⁸**1919 X 7**

Igapäev jõuab Saksamaalt kümnete rongide kaupa Saksa sõjaväelasi sõjamoonaaga varustatult Miitavi [Jelgava], kes Läti ja Eestimaa vastu tegevusse on määratud.¹⁹ Iga minut on oodata Miitavi poolt pealetungimist Riia peale. [Tel. 7/10.1919 Nr. 7235²⁰]

Saksa Vene väesalgad on otsustanud kohe pealetungimist algada. Palun viivitamata komandeerida Riiga isikud erakorralise lepingu loomiseks ühise vaenlase vastu, sest hädahoht ähvardab mitte üksnes Lätimaad, vaid ka Eestimaad, mis algusest peale oleks vaja ära kõrvaldada. [Läti Ülemjuhatajalt Nr. 0285 7/10.1919]

Ülemal nimetatud küsimuse otsustamine ei ripu minust, vaid valitsusest ära. Teie telegramm on Valitsusele ettekantud. On soovitatav, et küsimus saaks Teie valitsuse poolt ülesvõetud, aga mitte ainult Teie poolt. [S.W. Ülemjuh. vastus tel. 7/10 Nr. 4654 Läti S. Ülemjuhatajale]

Asutada komisjon. Koosseis: Peaminister, Välisminister ja Vägede Ülemjuhataja. Komisjoni ülesanne: 1) selgitada Eesti–Läti vahekorda. 2) läbiarutada sõjalise konventsiooni küsimust Lätimaaga v.d. Goltsi sõjavägede vastu ja V.V. selleks, et lep. teha. [W.W. otsus 7/10 1919 W.W. Asjade V. Nr. 10] [– – –]

Ülemjuhataja sõjapäevik. RA, ERA.495.10.109

¹⁸ RA, ERA.495.10.109.57–82p, Ülemjuhataja Staabi sõjategevuse päevaraamat (2.8.19–1.4.20), 7.–29. oktoober 1919.

¹⁹ *Entente*'i vahendatud Strazdumuiža vaherahu 3. juulist 1919 kordas üle Versailles'i nõudmise, et Saksa väed peavad Baltimaadest lahkuma. *Entente*'i sõjaline missioon pidi välja töötama rahulepingu, mis pidi asendama Strazdumuiža vaherahu ning alla kirjutatama Eesti, Läti ja Saksamaa väejuhatuse poolt. Seejärel pidid sakslased evakueeruma vastavalt *Entente*'i määratud plaani järgi. Vt. Vaherahuleping 3. juulist 1919. – ERA.2124.1.13.52–53. Kõik ei läinud kaugeltki nii, nagu oli kokku lepitud. Vägede ja sõjalise varustuse väljavedamiseks nõudsid sakslased 75 päeva aega, mida põhjendati raskete transpordioludega. Lisaks olid sakslasel Baltimaades omad erihuvid ja läbirääkimistel liitlaste sõjalise missiooniga viidati näiteks 1918. aastal lätlastega sõlmitud erikokkulepetele kolonisatsioonioigustest, mida ei saavat siduda Versailles'i rahulepinguga. Ka polnud Saksa VI reservkorpuse juhataja Rüdiger von der Goltz, vaatamata lüüasaamisele *Landeswehr*'i sõjas, sugugi loobunud oma segasevõitu ambitsioonidest Venemaal. Selleks asus ta toetama Vene valgete formeeringuid Lätis, mille etteotsa 1919. aasta suvel kerkis Pavel Bermond, kes omalt poolt lubas sakslastele koloniseerimisvõimalusi Lätis. Nii laekusid Kuramaalt juba suvel teated, et sakslased saatsid küll üksusi minema, kuid samal ajal värbasid uusi võitlejaid. Sealhulgas täiendati Vene üksusi riigisakslastega. Vt. nt. Eesti esindaja T. Tallmeistri ettekanne 28. augustist 1919. – RA, ERA.31.1.150.7.

²⁰ Sulgudes on viide dokumendile.

1919 X 8

Täna hommikul algasid sakslased sõjategevust. On visatud pommisid meie Riia eelsele kaitseliinile ja on lastud meie eelpostisi. [*Riiast 8/X.19 ilm/nr.*] [---]

Vaenlane tungib tugeva suurtüki tule toetusel tugevate jõududega Riia peale.²¹ Kogu liinil on ägedad lahingud käimas. Palun tingimata saata kaks soomusrongi. Võin ma Teie igakülgse abi peale lootma jääda. [*Läti Sõjavägede Ülemjuh. Tel 8/X.19 Nr. 238 V.S. Ülemjuh.*]

Hommikul k. 10 lendasid Riia peal 3 Vene–Saksa aeroplani ja pildusid pomme Riia kaitse piirkonnas ja algasid sellega sõjategevust. Sellsamal ajal tungisid vaenlase ahelikud ja ratsanikud Läti eel-vahi postideni, mis laiali aeti. Riia–Müitavi maanteel avas vaenlane suurtüki tule, kus kihvtiseid pomme tarvitasid. Läti vägede poolt hävitati suurtüki tulega vaenlase soomusrong ja soomusauto, viimane on kaevikute ees kraavis. Kuulipildujate ja püssi tulega hävitati kaks saksa-vene roodu ära. Läti vägede meeleolu hea.²² [*Nr. 7264*]

Kuramaa väed on hakanud Riia peale tungima. Lahingud on käimas. Palun korraldust, missuguse seisukoha pean võtma Riia langemise puhul. [*Vabariigi Sõjav. esitaja Nr. 7259 8/10.19*]

Riia langemise puhul sakslaste kätte vangi mitte jääda. [*Tel. 8/X.19*] [---]

Vabariigi konsul teatab Riist: Läti välimin pöörab praegu Valitsuse nimel ametliku palvega minu poole Teile järgmist teatada: Saksa-Vene väed Kuramaal kindlate teadete järele on otsustanud pealetungida esiteks Latvijale ja pärast Eestile. Valitsuse nimel palun komandeerida täis volitustega saatkonda lepingu tegemiseks ühise sõjategevuse kohta ühisel jõul, Vene-Saksa hädaohtu tagasi tõrjuma. Lätlased loodavad ainult siis vaenlasega valmis saada kui meie kas või ühe polgu abi anname. [*8/X.19 Nr. 731*] [---]

1919 X 9

Kaks soomusrongi saadetakse Riiga Läti Ülemjuhataja käsutada, abiks Läti vägedele võitluses Riia peale tungivate Saksa-Vene bandede vastu. Soomusrongid sõidavad kell 20 Valgast Riia poole välja. [*Nr. 4683, Nr. 4689, Nr. 7231*]

Läti sõjavägi, kaitstes Riiga Saksa-Vene mustsajaliste bandede vastu tervitab Eesti rahvast, sõjaväge ja Kindral Laidoneri esimese abi, soomusrongide saatmise eest. [*Nr. 7289*]

Läti peaminister teatab, et delegatsioon kes Eesti valitsusega sõjalise abiandmise suhtes läbirääkimisi saab pidama homme Tallinna sõidab. [*Tel. 9/X.19 il.nr.*]

Läti Ülemjuhataja st.tead.: Öö jooksul olid vihased võitlused vastasega, kellele määratu ülejõud tehnilistes abinõudes. Vaatamata vaenlase alatumate katsete ja abinõude peale ei lähe sakslaste

²¹ Bermondtile alluvad jõud olid jagatud kolmeks: 1. Vene valgete jõud (Kelleri ja Vyrõolitši korpused), 2. Rauddiviis, 3. „Baltenlandi“ grupp (Saksa Leegion). Viimased kaks koosnesid riigisakslastest ja ühtlasi võiks küsida, kui võrd need ikkagi Bermondtile allusid. Bermondit ise nimetab endale alluvate jõudude suuruseks kuni 52 000 võitlejat, 100 suurtükki, 50 miinipildujat, 600 kuulipildujat, 120 lennukit. Ilmselt loeb ta oma jõudude hulka kõiki Lätis ja Leedus asuvaid Saksa vägesid. Eesti luure andmetel oli Bermonditi käsutuses Lätis ja Leedus lahingkoosseisus 25 400 võitlejat (toidul 45 000 isikut), 145 suurtükki ja 337 kuulipildujat. Ajaloolase Reigo Rosenthali hinnangul võis Bermondit Läti vastu kasutada lahingjõududes maksimaalselt 15 000 võitlejat, kuid sõjategevuses Riia rindel osalesid neist ehk pooled. Von der Goltzi sõnul oli Bermondtil Riia all kasutada kokku 8600 võitlejat, 201 kuulipildujat, 56 suurtükki, kaks soomusautot ja üks soomusrong.

²² Ohu süvenedes moodustati Riias rinde (Lõunarinde) juhatus eesotsas polkovnik Jorgis Zemitänsiga. 6. oktoobri seisuga oli Läti armees 2371 ohvitseri (sh. ca 500 sõjaväeametnikku), 36 879 sõdurit, 33 suurtükki, 173 kuulipildujat, 121 kergekuulipildujat. Neist Riia rindel oli ligi 12 000 (nendest lahingüksustes umbes pooled). Kasutada oli Latgale diviis (5., 8., 9. jalaväepolgud, 3. eskadron) kuni Riia–Jelgava raudteeni. 6. Riia polk (ja 5. polgu 6. rood) kuni Pļavniekini Daugava ääres. Rinde varus oli soomusrong, kolm soomusautot, kaks inseneriroodu, 2. eskadron. Ülemjuhataja varus oli 7. Sigulda polk. Rinde paremat tiiba kattis 4. Valmiera polgu 2. pataljon. Vt. Läti armee asetused koosseis Lõunarindel 08.10.19 enne Bermonditi kallaletungi (koostanud major H. Stockebi). – RA, ERA.2124.3.1176.86–86p; M. Penikis. Läti rahvuslase sõjaväe võitlused 1919. a. suvel ja sügisel, l. 31p–32p,

püüded korda. Kõik vaenlase tormijooksud suurte kaotustega tagasi löödud. Mõned kohad käisid võitlustes käest kätte. Katerinenhofist [Katrinās muiža] vaenlast välja lüües võtsime 8 kuulipildujat. Vangid kõik sakslased. Vabatahtliste üleskirjutamine kestis terve öö ja andis hiilgavaid tagajärgi. [Nr. 4687] [---]

Meie sõjaväe esitaja kantselei ja konsulat asuvad Riia vaksalis evakuatsiooni rongis. [Nr. 7282][---]
Polk Ülemjuh. reservist koondada Valk – Stakelni [Valga/Valka – Strenči] rajooni. [Nr. 4690]

1919 X 10

Läti sõjavägi tuleb paremale Düüna [Daugava] kaldale. Sõjavägi on kahe päevaga nõnda äraväsinud, et ei jõua enam sõidida. [Nr. 7234]

Kell 5 hom. on Läti väed kõik paremal Düüna kaldal. Sillad on koost ära võetud. Lahingud käivad jõe kaldal.²³ Riias on sõjaväge kaunis rohkeste, kuid näha on, et lätlased oma pea on kaotanud. Kõige suurem tähelepanek on evakueerimise peale pandud ja see on täies hoos nii, et soomusrongid manööverdada ei saa. Rahvas on rahulik. Pommitamise tagajärjel on surnuid ja haavatuid. [Nr. 7248]

Meie soomusrongid aitavad Riia kaitsmiseks kaasa. Dessant osad on silla kaitseks välja pandud. Meie soomusrong „Kapten Irw“ asub Düüna ääres ja pommitab Vene – Saksa seisukohti. Teine meie soomusrong seisab Jeegeli silla peal [saksa Jägel, läti Jugla]. [Nr. 7258]

Seisukord Läti väerinnal on kriitiline. Läti vägi asub siin pool Düünat. Saksalased tungivad Üksküla [saksa Uexküll, läti Ikšķile] ja Skrivere „Romerhof“i [saksa Römerhof, läti Skrīveri] peale. Läti sõjavägi on väsinud, kaotused 30% nendest kes lahingust osa võtsivad. Läti soomusrongid lahingu võimetud, nende kaotused 70%. Vaenlane hoiab Riia linna suurtüki tule all. Oleks tarvilik meie sõjaväge abiks saata, muidu võib ette tulla, et vaenlane Riia linna ära lõikab. Sakslaste plaan on Läti ja Eestimaa oma alla heitmine. [Tel. 10/X.19 Nr. 3]

Meie soomusrongide toetusel on seisukord paranenud. Läti Sõjaväe Ülemjuhatus räägib kiitvalt meie soomusrongide tugevusest. [Nr. 7243]

Liitlased on Saksamaale ultimaatumi ette pannud sõjategevust Latvia vastu 3 tunni jooksul lõpetada, vastasel korral kuulutavad nemad Saksamaale sõja. Läti Valitsus on delegatsiooni Poolamaale välja saatnud palvega – et poolakad oma väed enamlaste frondil Läti vägedega ühendaksivad ja peale selle aitaksid nende seljatagust kaitsta. On lootust, et poolakad sellega nõus on. Saksavene-lased on abivägesid jürde saanud otse Saksamaalt. Vangid on Baieri sakslased ja mõned Austria soldatid. [Kõne polk. Rink ja kapt. Jürgensoni vahel 10/X.1919] [---]

1919 X 11

Riia all vastastikune tulevahetus. Linn on vähe kannatanud. Rüüstamisi ja lõhkumisi on ettetulnud mille all kõige rohkem juudid on kannatanud. Düüna paremale kaldale on lätlased juba kaevikud teinud. On loota, et keegi üle jõe ei pääse. [Nr. 7275]

Bermond-Avalov on pakkunud sõjariistade vaherahu, et ühes minna enamlaste vastu. Võib-olla, et läbirääkimised saavad olema.²⁴ [Nr. 7271] [---]

²³ Riia rinne kulges merest mööda Daugavat kuni Jaunjelgavani. Sõjategevuse põhitegevus koondus Riia rindelõiku, mis jagati kaheks rajooniks. Esimene asus Mazjumprava mõisast mereni. Lõigu juhiks määrati Latgale diviisi ülem alampolkovnik Berkis (koosseisus 2., 6. ja 7. polk, kuus suurtükki ja kolm miinipildujat). Teine lõik ulatus Mazjumprava mõisast Ogreni. Lõigu eesotsas oli 4. polgu ülem alampolkovnik Jūlijs Jansons ja kasutada olid 4., 5. ja 8. polk, kaheksa suurtükki, kolm eskadroni ja kaks soomusrongi. Rinde varus oli kolm soomusautot, sõjakool, insenerirood, 2. eskadron ja üks suurtükk. Niisiis Riia piirkond oli kaitstud korralikult, kuid Riias idas kuni Jaunjelgavani asusid lätlaste jõud üsna hõredalt. Vt. M. Penikis. Läti rahvuslike sõjaväe võitlused 1919. a. suvel ja sügisel, l. 51, 53p.

²⁴ Kas Bermondit üldse soovis enamlaste-vastasele rindele siirduda, jääb segaseks, kuid see osutus ka üsna keeruliseks, sest Läti keeldus Bermondit üksusi läbi oma territooriumi lubamast. Kui Bermondtil oli plaan Venemaale minna, siis reaalsuses ei jäänud tegelikult muud üle, kui end jõuga läbi murda. Niisiis esmajoones oli vaja Läti oma tahtmiste allutada. Operatsioon pidi algama 8. oktoobril ja nimeks ▶

Läbirääkimised V. Valitsuse ja Läti delegatsiooni vahel sõjalise abiandmise suhtes võitluseks ühise vaenlase, Saksa-Vene bandede vastu. [Nr. 4747] [---]

1919 X 12

Läti frondil Riia all seisukord paranenud. Merest kuni Dahleni saareni on seisukord täiesti kindel. Lätlased kardavad sakslaste üle Düüna tulekut ainult Dahleni saare [Doles sala] kohal. Sakslased on omalt poolt rahu ettepaneku teinud. Kindral Judenitsch on Bermond-t-Avalovi äraandjaks nimetanud, sõjategevuse pärast lätlaste vastu ja teda linnupriiks kuulutanud.²⁵ [Nr. 7281] [---]

Riias läheb elu endistesse oludesse. Söögiainete ja tubaka kauplused on lahti. Leib ja kardulid on mürgilt täiesti kadunud. [Nr. 7306]

Läti Ülemjuhataja staabi teadaande järele on üle Düüna jõe alaline tulevahetus. Iseäranis kalda äärne Riia linna piirkond on palju kannatanud. Kannatanud on ka eraisikud.

Ekengrafi [saksa Eckengrafen, läti Viesite] piirkonnas löödi Läti vägede poolt vaenlase ratsa väe tormi jooks tagasi, selle juures võeti vange 6-st Saksa tagavara korpusest. [Nr. 4752] [---]

1919 X 13

Bermond-t-Avalovi rahu ettepanek ei ole Latvia poolt vastu võetud. [Nr. 7326] [---]

1919 X 14

Läti saksa frondil suurtüki, püssi ja kuulipildujate tulevahetus. Sakslased pommitavad Riia linna kihvtiste gaasidega täidetud pommidega. Täna hommikul sai haavatud Läti peaminister saksa lõhkeva kuuli läbi jalasse. Haav on hädaohuta ja ei takista peaministri tööd. [Nr. 4787]

Inglise ja Prantsuse esitajad on teinud Läti valitsusele ettepaneku Bermond-tiga sõjariistade rahu teha. [Tallmeister]

Läti väeosade ülesaatmine üle Düüna läheb neljas kohas edukalt. Saadud teadete järele kaevavad sakslased uusi kaevikuid väljaspool Miitavi ees linna. [Nr. 7363]

Bermond-t rahu ettepaneku teinud põhjendusega, et eestlaste ja lätlaste seljatagune ähvardus tema poolt võidurikkalt tagasi löödud. Läti valitsus otsustas silmakirjaks sõjaväelist delegatsiooni Miitavi saata, et aega võita ja ühtlasi Kuuramaa täielikuks puhastamiseks Eesti ja Poolamaaga, läbirääkimisi pidada. [Tallmeister nr. 177] [---]

1919 X 15

Düüna kaldal pommitas vaenlane kogu päev meie valve tõkkeid rasketest suurtükkidest. 2 Soomusrongi valve tõke peale kukkus üks pomm mille tagajärjel 22 sõdurit kannatada said. Meie soomusrongid pommitasid Skadingi ja Romenshofi mõisasad, vaenlase batarei sunniti vaikima.

▶ pandi sellele „Välgulöökk“ (*Blitzschlag*). 8. oktoobril esitas Bermond-t *Entente*'i esindajatele märgukirja, milles väitis, et tema eesmärgiks on „Venemaal enamlaste vastu võidelda ja kord jalule seada“. Selleks sõlminud ta 21. septembril lepingu Saksa väejuhatusesega, et Bermond-t tagaks neile evakueerimise ja kindlustaks transpordi julgeoleku. Bermond-t süüdistas Lätit, et see rikkus neutraalsoonis kehtivaid kokkuleppeid ja ässitas ka Eesti tema kallale. See sundinud Bermond-ti tegutsema ja Daugava liini enda alla võtma, mis andud talle võimaluse „kodumaale enamlaste vastu võitlema minna“. Vt. Bermond-ti pöördumine *Entente*'i sõjalise missiooni poole 8. oktoobrist 1919. – RA, ERA.2124.1.556.350–351.

²⁵ Kuigi Bermond-t keeldus allumast Judenitši korraldusele Loodearmeeaga liituda, määras Loodearmee juhataja ta sellegipoolest 5. septembril vene väeosade ülemjuhatajaks Kuramaal ja Leedus. 24. septembril sõitis Judenitš Riiga, et isiklikult anda Bermond-tile üle käsk Narva rindele tulemiseks ning jõudude ühendamiseks Loodearmeeaga rünnakul Petrogradile, ähvardades Bermond-ti, et kui ta liikuma ei hakka, siis kuulutatakse ta lindpriiks. Pärast Läti ründamist kuulutas Judenitš Bermond-ti 9. oktoobril „isamaa reeturiks“ ning Kelleri korpuse ülemaks kohalt tagandatuks. 12. oktoobril saatis Bermond-t Judenitšile selgituseks raadiogrammi, milles väitis, et selline deklaratsioon on ebaõiglane, sest tema tegevus oli ainult vastukäik Eesti ja Läti armee vaenulikkusele.

Kindlustatud majad pahemal Düüna kaldal purustati meie soomusrongi tulega. Vaenlane tarvitab ainult gaasi pommisi. [Nr. 7397] [---]

Vanariigi Valitsuse otsuse põhjal annab S.Ülemjuhataja Läti Sõjav. Ülemjuhatausele teada, et sõjaline abi võib Latviale antud saada ainult sell korral kui tarviline leping valitsuste vahel saab kinnitatud, millega aga Läti delegatsiooni viivitat, ja kui uuesti viivitus peaks juhtuma, siis soomusrongid Riia alt ära kutsutud saavad. [Nr. 4798] [---]

1919 X 16

Riia all Tõrensbergi [saksa Thorensberg, läti Tornakalns] juures on tähele pandud suurt liikumist, arvatavaste hakkab vaenlane sealt poolt jõge ära minema. Meie soomusrong pommitas Tõrensberg – Miitavi raudteel Tõrensbergi jaama ja selle ümbrust. Päeva jooksul pommitasid sakslased soomusrongide valvetõkkeid. [Nr. 7428]

Sakslaste batarei mis pommitas Riia suurt silda asub arvatavasti Kukuschkina mäe [saksa Kuckucksberg, läti Dregužkalns] peal. [Nr. 7430]

Lätlased on Dahleni saare ja Bolderaa [Bolderāja] juures Düüna pahemal kaldal, selle peale vaatamata tahetakse Riia linnas üle Düüna minna, kaks korda on üle Düüna jõutud ja paanikaliselt tagasi joostud. Kolmandal korral sünniks seda sama. Soomusrongidel on kaotused olnud üsna tuntavad ja kui liin jääb veel endiseks, siis kasvavad meie kaotused päev päevalt ja meie sõdurid saavad terroriseeritud gaasipommide läbi. Täna on s.r Nr. 2 peal 8 raskeste ja 12 kergesti kihvitatud. On vaja suuremale pealetungile asuda ja Dahleni saare juures üle Düüna minna, et vaenlast Düüna paremalt kaldalt ära visata, et meie seisukorda parandada. See on võimalik kui lätlased üleüldse sõdida tahavad. Soomusrongid on üle raudteesilla sõitnud, aga edasi on tee täiesti lõhutatud. Enne juhtnõõride saamist ei saa operatsiooni ette võetud. [Riiast s.r.op.st. 16/X.1919 Nr. 49]

Kui sõjakäik Bermond Goltzi vastu saab otsustatud siis panen selle operatsiooni juhatuse Divül 3 ja tema staabi peale. Kuura väerinnale määran kolmandast diviisist kaks jalaväe polku kahe kerge ja ühe raske batareiga. Teisest diviisist ühe jalaväe polgu ühe kerge batareiga ja 1-se Ratsa polgu oma batareiga. Esimeses diviisist käsin valmis pidada ühe jalaväe polgu ja ühe batarei. Praegune kolmanda diviisi front ühes sinna jäävate väeosadega läheb sellkorral üle II diviisi alla. Käsin kõik määratud väeosad reservi koondada nõnda, et võiks neid kiiresti laadida ja määratud kohale saata. Soomusrongide diviisil valmis pidada veel kaks soomusrongi Riiga saatmiseks. (Kätte saamisest telegrafeerida.) [Ülemjuhataja 16/10.1919. Nr. 4814]

Läti S.Ülemjuhataja teatab, et delegatsioon saab vastuse andma mitte hiljem kui täna. [Nr. 125]

Saksa väerinnal tungisid Läti väed liitlaste laevastiku toetusel üle Düüna ja kiirel edasi tungimisel võtsid Ust-Dwinski [vene Ust-Dvinsk, saksa Dünamünde, läti Daugavgrīva] kindlustused ja Bolderaa alevi oma alla ja jõudsid kuni Ilgetsema'ni [saksa Ilgezeem, läti Iļģuciems] välja. Võeti ligi 500 vang, rikkalikult sõja materjali ja palju kuulipildujaid. Mujal Düüna kallastel tungisid sel samal ajal kõvendatud maakuulajate salgad üle Düüna jõe ja täisid edukalt oma ülesande, vaenlastele suurt kahju tehes ja rikkalikku sõja saaki võttes. [Nr. 4804]

Dahleni saare juures pahemal kaldal jätsivad lätlased oma positsioonid maha. Mere rannal on nende liin Wiken [?] – Rotenberg [Sarkankalns?]. [Nr. 7417] [---]

1919 X 17

Läti väerinnal raudtee sildade piirkonnas avas vaenlane iga vähese kära puhul meie poolt kõva suurtüki, kuulipildujate ja püssi tule. Vanelase raske suurtüki tule läbi on palju majasid purustatud. [Nr. 4824] [---]

1919 X 18

Läti saksa väerinnal pommitas vaenlane suurtüki tulega Riia linna. Buschhofi [Birži?] juures võetud vangid on saksa vabatahtlistest salkadest. [Nr. 4868] [---]

1919 X 19

Saksa-Läti väerinnal Riia piirkonnas suurtüki tulevahetus. Täna hommikul hakkasid Friedrichstadi [Jaunjelgava] piirkonnas sakslased tihedates kettides peale tungima silda oma kätte võtta kavatse-des, kuid said suurte kaotustega tagasi löödud. [Nr. 7558] [---]

1919 X 20

Läti-Saksa väerinnal luurajate tegevus. [20/X.1919. Nr. 758] [---]

1919 X 21

Läti lõppulikka tingimisi läbivaadates leian, et kokkuleppimine vähemalt rutuliselt võimata ja sel-lepärast jääb Ülemjuhatajale täis vabadus Soomusrongide ärakutsumise asjus, mis nähtavasti oleks soovitatav. Peaminister omalt poolt arvab, et seda peaks tingimata tegema, kus juures ärakutsumist tuleks teatada mitte Läti valitsusele, vaid meie soomusrongi ülemale. [Välisministeerium Nr. 3252] Vabariigi Välisminister teatas, et delegatsiooni lõplikud tingimised sõja konventsioni asjus on niisu-gused, et nende põhjal kokkulepe vähemalt ligemal ajal võimata on. Sellepärast Vabariigi Valitsuse otsuse põhjal meie soomusrongid Riias tagasi tõmmata Valka. Käsk täita 22. oktoobril. Kapt. Hinnomi palun selle telegrammi sisu viibimata ette kanda Läti sõjavägede ülemjuhatajale. Soo-musrongid tagasi tõmmata mitte varem kui 24 tunni jooksul peale seda kui see telegramm on Läti sõjavägede Ülemjuhatajale ettekantud. Telegrammi täitmisest teatada. [Ülemjuhataja Nr. 4890] Saksa-läti väerinnal vastastikune tulevahetus. [Nr. 4896] [---]

1919 X 22

Läti-Saksa väerinnal suurtüki, kuulipildujate ja püssitulevahetus. [Nr. 4938] [---]

Läti peaminister palub meie soomusrongide Riias ärakutsumisega viivitada, sest konventsioni otsus avaldatavat lähemal ajal. Sõjavägede Ülemjuhataja teeb korralduse, et soomusrongid Riiga jääks kuni uue korralduseni. [Nr. 7584] [---]

1919 X 23

Riias meie soomusrongidelt saadetud teadete järele oli Düüna kaldal päeva jooksul suurtüki tule-vahetus. Üks vaenlase batarei sunniti vaikima. [Nr. 4934]

Ülemjuhataja käsk soomusrongide tagasi tõmbamiseks Riias Valka tuleb täita. Telegrammi kätte saamisest ja täitmisest teatada. [Nr. 4925 Ülstabül 23/X]

Soomusrong „Kaptan Irw“ (Nr. 1) sõitis Riias välja kell 18.15; Soomusrong Nr. 2 – 45 min hiljem. [Nr. 7613]

Läti-Saksa väerinnal suurtüki, püssi ja kuulipildujate tulevahetus. [Nr. 1432] [---]

1919 X 24

Meie soomusrongid „Kaptan Irw“ (Nr. 1) ja Nr. 2 jõudsid kell 8 Riias Valka ja lähevad remonti. [Nr. 7632] [---]

Läti-Saksa väerinnal suurtüki, püssi ja kuulipildujate tulevahetus. Saksalaste pealetungimine suur-tüki tule toetusel Friedrichstadi piirkonnas sai nendele suurte kaotustega tagasi löödud. [Nr. 4961] [---]

1919 X 29

Lepingu tegemisest ei tulnud lätlastega midagi välja, Läti delegatsioon, ilma et kokkuleppele oleks jõudnud, sõitis täna tagasi Riiga. Ülemjuhataja annab sõjaväe osad mis Riia operatsiooni tarvis määratud olid, vastavate diviisi ülemate täielikusse käsutusse tagasi. Divül 2 ja Divül 3, mõlematel üks jalaväe polk ülemjuhataja reservi määrata. [Nr. 5024] [---]

Kommentaar

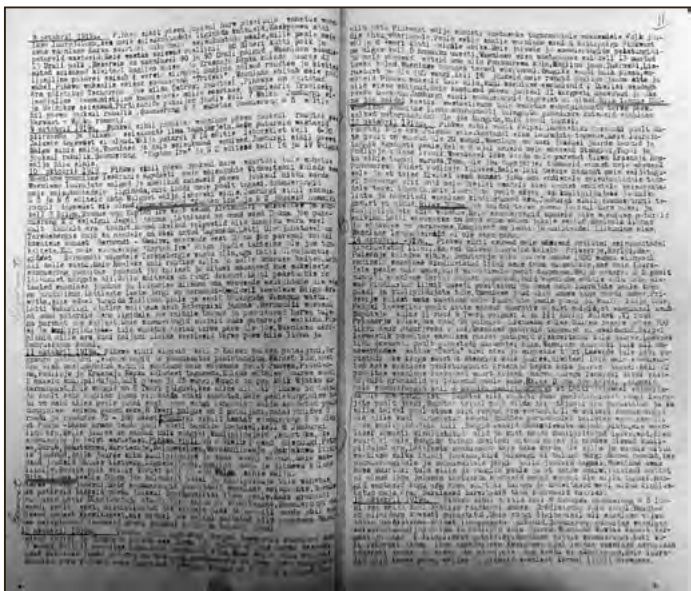
Niisiis osales Eesti Bermondti-vastases võitluses 9. kuni 28. oktoobrini, alates Eesti soomusrongide Riia alla jõudmisest, kuni ülemjuhataja andis käsu operatsiooniks koondatud jõud diviiside käsutusse tagasi anda. Sõjapäeviku sissekannete põhjal saab teha kaks järeldust.

Esiteks toimus aktiivse sõjategevuse periood Riia all väikeste vaheaegadega umbes nädala (8.–15. oktoobrini), kuni Latgale diviisi osad *Entente*’i laevastiku tule toetusel võtsid tagasi Daugavgrīva ja Bolderāja. Eestlaste lahkumise ajaks oli aktiivne sõjategevus Riia rindel sisuliselt soikunud ning toimus positsioonisõda, kus Bermondit ei suutnud üle Daugava tungida (ilmselt polnud see ka pärast *Entente*’i laevastiku ja Eesti sekkumist enam päevakorral), kuid ka Läti sõjajõududel polnud jõudu Bermondit Riia rindel taganema sundida.²⁶

Teiseks võib öelda, et pöörde sündmuste käiku oleks oktoobri teisel poolel võinud tuua Eesti vägede sekkumine, kuid sõjalise koostöölepe sõlmimine takerdus vastastikuste erimeelsuste tõttu, mis lõppes Eesti soomusrongide Riia alt tagasi tõmbamisega.

Viimane oli nimetatud juhul üks võtmemomente, millest nii Eesti kui ka Läti ajaloo-kirjutus Teise maailmasõja eelsel ajal läheb vaikselt mööda või leiab see kajastamist pigem vastastikustes süüdistustes koostöövalmiduse puudumise või väljapressimise kohta – sõltub, millise nurga alt vaadata.

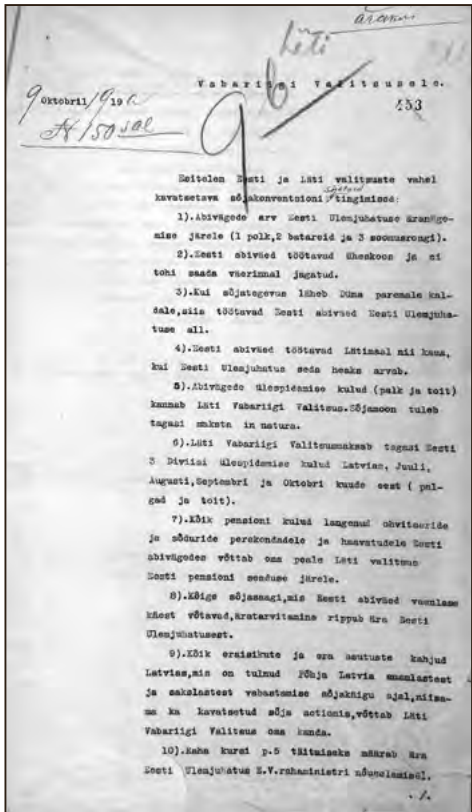
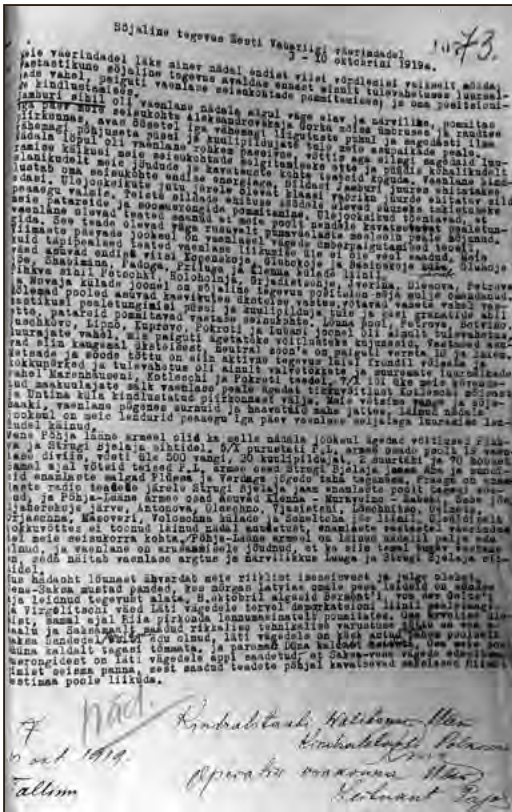
Niisiis, kriitilisel momendil pöördus Läti vägede ülemjuhataja Eesti ülemjuhatause poole abipalvega saata Riia alla soomusrongid. 8. oktoobril Eesti vägede ülemjuhataja Johan Laidoner vastava korralduse ka andis ning 9. oktoobril jõudsid soomusrongid „Kapten Irw“ ja nr. 2 Soomusrongide diviisi ülema abi kapten Arnold Hinnomi juhtimisel Riiga. Täiendavalt andis ülemjuhataja 9. oktoobril korralduse koondada Valga–Strenči piirkonda ülemjuhatause reservit ühe polgu.²⁷ Selleks osutus ülemjuhataja reservis olev 2. jalaväepolk, mis 10. oktoob-

Väljavõte Soomusrongide diviisi sõjapäevikust 1919 8.–15. okt. RA, ERA.529.1.44

²⁶ Sõjategevusest vt. lähemalt Soomusrongide diviisi sõjategevuse päevaraamat (1.6.1919–2.2.1920), 10.–24.10.1919. – RA, ERA.529.1.44.10p–13.

²⁷ Sõjavägede ülemjuhataja telegramm Soomusrongide diviisi ülemale 9. oktoobrist 1919. – Kodusõda ja välisriikide interventsioon Eestis 1918–1920. Dokumente ja materjale 1918–1920, II kd. Peatoimetaja K. Siilivask. Tallinn: Eesti Raamat, 1986, lk. 220; 3-da Eesti Jalaväe Diviisi sõjategevuse päevaraamat (5.4–14.10.1919), 9.10.19. – RA, ERA.1560.1.234.116–117; Sõjaline tegevus Eesti Vabariigi väerindadel 3.–10. oktoobrini 1919. – RA, ERA.495.10.145.107.

Sõjaline tegevuse kokkuvõte 3-10.10.1919. RA, ERA.495.10.45

Ülemjuhataja kiri Eesti valitsusele 9. oktoobrist 1919. RA, ERA.495.10.48

ril sai korralduse koonduda Valga piirkonda. 11. oktoobril järgnes Laidoneri korraldus – lisaks Strenčis 3. diviisi reservis olevale patareile (nr. 7) koondada Valka veel kaks patareid ning tuua 3. diviisi reservi 3. jalaväepolk Alūksne piirkonnas.²⁸

Need käigud olid tingitud sõjalisest vajadusest, et mitte lasta Riia all olukorda kontrolli alt väljuda ning vajadusel kiiresti sekkuda. Eesti poliitilise juhtkonna roll eelnimetatud korralduste puhul oli teisejärguline. Teiselt poolt polnud Laidoner sugugi nõus lätlasi niisama abistama, viidates sellele, et varasematesse sõjalistesse koostöölepetesse²⁹ 18. veebruarist ja 21. juulist 1919 suhtisid lätlased üsna „loominguliselt“. Sellega kaasnesid pidevad protestid Eesti vägede tegevuse vastu Läti territooriumil, Läti ametiasutuste siseseadmised määratlemata piirialadel, konfliktid piiriküsimustes (piiri tegelikult veel polnud) jne.³⁰ 9. oktoobril esitas ülemjuhataja märgukirja, milles nõudis, et abi kestus ja suurus saaks määratud ülemjuhatause äranägemisel ja juhtimise all. Toidu ja palgaraha oleks pidanud garanteerima Läti ning hiljem kompenseerima ka laskemoona kulu. Lisaks tuli välja maksta 3. diviisi palk alates juulist ja sõjajärgsel ajal võtta enda kanda langenute ja haavatutega seotud kulud. Ühtlasi tuli lahendada piiriküsimus ja Põhja-Läti pidi jääma Eesti okupatsioonivõimude kontrolli

²⁸ 2. jalaväepolgu sõjategevuse päevaraamat (21.11.18–21.5.20), 10.–16.10.19. – RA, ERA.541.1.16.94–95; 3-da Eesti Jalaväe Diviisi sõjategevuse päevaraamat (5.4.–14.10.1919), 11.10.19. – RA, ERA.1560.1.234.1118–118p.

²⁹ Vt. Dogovor meždu Pravitel'stvam respubliki Eštonnii i predstavitel'jami Pravitel'stva respubliki Latvii, 18.2.19; Dogovor meždu Pravitel'stvari Eštonskoj i Latvijskoj Respubliki, 21. juulja 1919. – RA, ERA.957.5.2.27–28, 31–31p.

³⁰ Ülemjuhataja märgukiri valitsusele 7. oktoobrist 1919. – RA, ERA.957.5.2.96–97p.

alla, kuniks Läti oma kohustused täidab.³¹ Tundub, et just viimane saigi kõige suuremaks takistuseks edasisel suhtlemisel.

Läbirääkimiseks paluti saata Tallinnasse delegatsioon, millel oleks volitused abiandmise lepingu allkirjastamiseks. Läti delegatsioon koosseisus A. Bergs, M. Skujenieks, V. Zamuels, alampolkovnik J. Ruškevics ja J. Lazdiņš saabus Tallinna 10. oktoobril. Nendega kohtusid välisminister Ants Piip, Asutava Kogu väliskomisjoni esimees Jaan Poska ja Ülemjuhataja Staabi ülem polkovnik Jaan Soots.³²

Juba 11. oktoobril palus Läti delegatsioon saata Riia alla lisajõude, kuid seda ei tehtud, sest Laidoner nõudis enne lepingu sõlmimist, ta ei näinud jõudude killustamisel väikese-mahuliste operatsioonidega mõtet.³³ Ühtlasi loodeti, et Läti täidab esitatud tingimused. 15. oktoobril volitati Laidoneri Riia all asuvaid soomusronge ära kutsuma, kui Läti koostöölepele alla ei kirjuta.³⁴

Delegatsioonid esitasid mõlemalt poolt oma pakkumised ning koostati arvukalt lepinguprojekte koos vastastikuste täienduste ja parandustega.³⁵ Läti delegatsioon nõustus küll teatavate järeleandmistega, kuid leppe allkirjastamiseni ikkagi ei jõutud.³⁶ Samas ei olnud lätlastel enam ka kiiret, sest Bermondit püsis passiivsena, mis võimaldas lätlastel endale paremaid tingimusi kaubelda.

Vaatamata vaevalistele läbirääkimistele alustas Eesti väejuhatuse 16. oktoobril juba konkreetsemalt sõjalise operatsiooni planeerimist. Võimaliku Bermonditi-vastase sõjaretke üldjuhiks määrati 3. diviisi ülem. Kaks 3. diviisi jalaväepolku, kolm suurtükipatareid ja 1. ratsapolk koos välipatareiga nr. 11 oleksid siirdunud Riia rindele, lisaks üks jalaväepolk 2. diviisist. 1. diviisi pidi Kuramaale saatmiseks valmis seadma ühe jalaväepolgu koos ühe patareiga ning Soomusrongide diviisi pidi olema valmis veel kahe laiarööpmelise soomusrongi Läti saatmiseks.³⁷

Läbirääkimistega ei jõutud samal ajal kuhugi ning 20. oktoobril teatas Läti delegatsiooni esimees, et sõjalise leppe väljatöötamiseks oleks vaja moodustada erikomisjon sõjalistest spetsialistidest.³⁸ Selle peale soovitasid peaminister Otto Strandman ja välisminister Piip Laidoneril soomusrongid Riia alt ära kutsuda.³⁹ Kuigi Läti uus ülemjuhataja polkovnik Jānis Balodis oli juba 16. oktoobril palunud rongide lahkumisega viivitada, seni kuni Läti Rahvusnõukogu teeb sõjalise konventsiooni kohta otsuse, andis Laidoner 21. oktoobril korralduse järgmisel päeval rongid Riia alt tagasi tõmmata.⁴⁰ See lükati siiski 23. oktoobrile ja soomusrongid jõudsid Valka 24. oktoobril.

³¹ Rosenthal. Laidoner – väejuht, lk. 385.

³² Kindralstaabi Valitsuse ülema telegramm nr. 4707 Eesti sõjalisele esindajale Riias 10. oktoobrist 1919. – RA, ERA.2124.1.20.106; Vabariigi valitsuse koosoleku protokoll 9. oktoobrist 1919. – RA, ERA.31.1.14.4.

³³ Ülemjuhataja peaministrile, 12.10.19. – RA, ERA.2124.1.20.137.

³⁴ Vabariigi valitsuse protokoll 13., 15. oktoobrist 1919. – RA, ERA.31.1.14.4p; Ülemjuhataja telegramm Läti ülemjuhatajale 15. oktoobrist 1919. – RA, ERA.957.11.63; R. Rosenthal. Laidoner – väejuht, lk. 387.

³⁵ Vt. nt. Voennaja konvencija zaključenaja meždu Pravitel'stvami Ėstonskoj i Latyškoj Respubliki. Izmenenija, predložennija Latyškoj delagacij (Proekt), 11 oktjabrja 1919; Voennaja konvencija zaključenaja meždu Respublikami Ėsti i Latvija (Läti III projekt, 25. oktoobrist 1919). – RA, ERA.957.5.2.40–42, 66–71.

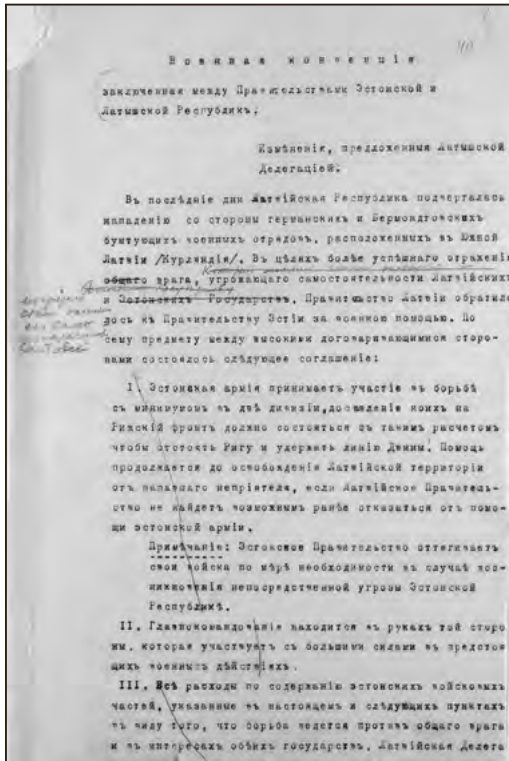
³⁶ Vt. nt. Eesti delegatsiooni juhi Ants Piibu kiri Läti delegatsiooni esimehele 15. oktoobrist 1919. – RA, ERA.957.5.2.98.

³⁷ Sõjavägede ülemjuhataja telegramm 2. ja 3. diviisi ning Soomusrongide diviisi ülemale 16. oktoobrist 1919. – Kodusõda ja välisriikide interventsioon, II kd., lk. 224.

³⁸ Läti delegatsiooni esimehe kiri Eesti välisministri kt-le 20. oktoobrist 1919. – RA, ERA.957.5.2.226.

³⁹ Välisministri kt. telegramm ülemjuhatajale 20. oktoobrist 1919; Ülemjuhataja telegramm nr. 4890 Partsiile, Hinnomile ja Jürgensonile 21. oktoobrist 1919. – RA, ERA.957.5.2.223; Valitsuse asjadevalitseja telegramm nr. 6475 ülemjuhatajale 22. oktoobrist 1919. – RA, ERA.31.1.43.103.

⁴⁰ Ülemjuhataja telegramm nr. 4890 Soomusrongide diviisi ülemale ja ülema abile ning Eesti sõjalisele esindajale Riias 21. oktoobrist 1919. – RA, ERA.957.5.2.222.

Eesti-Läti sõjalise leppe projekt 11.10.1919.

mata jäid Eesti üksused Ida-Lätis rinnet hoidma sisuliselt kuni sõja lõpuni.⁴⁵

Niisiis kokkuvõtteks Eesti-Läti läbirääkimiste käigu määras ära Bermonditi passiivsus, kes pärast Daugava joonete jõudmist ei teinud eriti midagi. See võimaldas lätlastel oma ridu organiseerida ja novembris vastupealetungile asuda. Nii polnud ka vajadust võtta vastu Eesti abi, seda küllalt karmidel tingimustel.

Eesti-poolne passiivsus oli ühelt poolt seotud sellega, et Bermonditi vastu sõdimine oli Eestile teisejärguline rindelõik, vähemalt seniks, kuni Bermondit polnud ületanud Daugavat ja lätlastega polnud koostöölepingut sõlmitud. Nimelt 28. septembril oli alanud Loodearmee pealetung Petrogradile (mida Bermondit pidi toetama Velikije-Luki suunal üle Daugavpilsi) ja Eesti väed olid seotud eelkõige nimetatud operatsiooni toetamisega Krasnaja Gorka suunal Petrogradi rindel ja Pihkva suunal Lõunarindel (novembris ka Põtalovo–Ostrovi suunal).

Eesti passiivsuse peamine põhjus seisnes siiski keerulistes suhetes lätlastega. Ühelt poolt ei täitnud lätlased endile 1919. aasta juulis võetud kohustusi Eesti vägede ees, teiselt poolt oli ka Läti avalik arvamus Põhja- ja Ida-Lätis ning määratlemata piirialadel Eesti vägede suhtes vaenulik.⁴⁶

28. oktoobril lõpetati läbirääkimised ametlikult.⁴¹ Samal päeval andis Laidoner korralduse Bermonditi vastu suunatud operatsiooni käsutusse antud üksuste vabaks kasutamiseks diviisiülemate äranägemise järgi.⁴² Siiski nõudis ta 2. ja 3. diviisilt ühe jalaväepolgu jätmist ülemjuhataja reservi. 3. diviis määras selleks Valga – Strenči piirkonnas paikneva 2. jalaväepolgu ja 2. diviisi Petseri piirkonnas oleva 5. jalaväepolgu.⁴³

Läbirääkimiste katkemise tõttu jäi õhku veel Ida-Lätis asuvate Eesti üksuste edasine saatus. Juba 1. oktoobril oli Laidoner Läti ülemjuhatausele teinud ettepaneku võtta 15. oktoobriks üle Eesti vägede positsioonid Lubāni järvest kuni Vecgulbene–Põtalovo raudteeni ja 1. novembriks vahetada välja kõik Eesti üksused Läti idarindel.⁴⁴ Ka oktoobri lõpul nõuti Tallinnast lahkuvalt Läti delegatsioonilt, et 1. novembriks võtaksid Läti väed rindelõigu üle ja lahendaksid palgamaksmise küsimuse. Läti ülemjuhataja Balodis palus siiski sellega paar nädalat viivitada, kuniks Bermonditi probleem on lõpliku lahenduse leidnud. Midagi konkreetselt kokku leppi-

⁴¹ Läti delegatsiooni esimehe kiri Eesti välisministrile 28. oktoobrist 1919. – RA, ERA.957.11.66.104.

⁴² Kindralstaabi Valitsuse ülemate telegramm nr. 5024 2., 3. ja Soomusrongide diviisi ülematele 28. oktoobrist 1919. – RA, ERA.1560.1.235.10.

⁴³ Ülemjuhataja Staabi sõjategevuse päevaraamat (2.8.19–1.4.20), 29.10.19. – RA, ERA.495.10.109.82–82p; 3-da Eesti Jalaväe Diviisi sõjategevuse päevaraamat (15.10.19–27.4.20), 29.10.19. – RA, ERA.1560.1.235.9–10.

⁴⁴ Ülemjuhataja telegramm 3. diviisi ülemale ja Läti armee ülemjuhatajale 1. oktoobrist 1919. – RA, ERA.2124.1.20.11–11p.

⁴⁵ R. Rosenthal. Laidoner – väejuht, lk. 389.

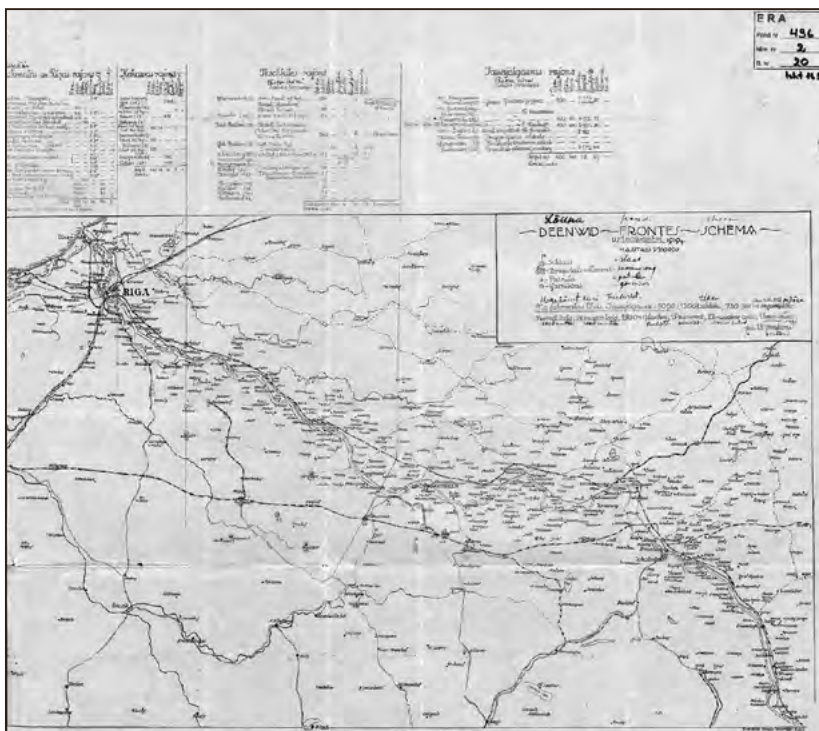
⁴⁶ Eesti välisministeeriumi esindaja Riias Tallmeistri ettekanne 28. augustist 1919. – RA, ERA.957.11.54.25–30.

Kuna lepppest asja ei saanud, halvenesid kõige selle tulemusena suhted Lätiga veelgi ning Eesti nõudmisi käsitleti väljapressimisena, mis tekitas laia avalikku meelepaha.⁴⁷ Kõige tõsisemaks kujunesid probleemid just piiride määratlemisel. Kuna polnud mingeid kehtivaid lepinguid, mida mõlemad osapooled oleksid tunnistanud, ähvardas juba 1919. aasta lõpus piiride küsimuses reaalne oht, et asi lahendatakse relvadega. Ka Eesti pool ei andnud selles suhtes järele. Näiteks 13. novembril andis ülemjuhataja 3. diviisile korralduse alustada Läti piiril piirivalve organiseerimist, vastavalt Asutava Kogu otsusele Eesti piiridest 1919. aasta juulist.⁴⁸

Lõpetuseks olgu öeldud, et lätlaste võitlus Bermondiga polnud selleks ajaks sugugi läbi, kui Eesti soomusrongid Riia alt lahkusid. Lätlaste õnneks polnud Punaarmee Läänerinde põhitähelepanu tol hetkel suunatud Latgale rindelõigule. See võimaldas lätlastel Riia rindele juurde tuua lisavägesid ja viia läbi täiendav mobilisatsioon. *Entente*'i riikidelt saadi relvi, laskemoona ja sõjavarustust. Lisaks suutis *Entente* takistada Bermonditi vägede varustamist Saksamaalt. Probleemide tõttu varustuse ja palgaga vähenesid ka Bermonditi käsutuses olevate Saksa üksuste read talve hakul märgatavalt.

3. novembril alustasid Läti väed Daugaval pealetungi ja 11. novembril alustas Bermonditi Riia eeslinnadest taganemist. 21. novembril vallutasid lätlased Jelgava ja novembri lõpuks olid Bermonditi jõud surutud Leedu piirile. 20. novembril 1919 alustasid Bermonditi vastu tegevust ka Leedu väed ja detsembris taandusid Bermonditi vägede riismed Ida-Preisimaale.⁴⁹

Riia rinde skeem
01.11.1919.
RA, ERA.496.2.20

⁴⁷ Eesti esindaja Riias Tallmeistri ettekanne välisministeeriumile 20. oktoobrist 1919. – RA, ERA.957.11.54.220–221p.

⁴⁸ Ülemjuhataja telegramm nr. 5934 3. diviisi ülemale 13. novembrist 1919. – RA, ERA.2124.1.22.185.

⁴⁹ Läti ülemjuhataja staabi teadaanded 11., 14., 15., 16., 17., 18., 19., 20., 22., 23., 24., 25., 27., 28. ja 30. novembrist 1919. – RA, ERA.2124.1.22, l. 169, 208, 210–211, 230–230p, 238–238p, 273–274, 302–303, 312–313, 364–365, 382–382p, 397–398, 417–417p, 424, 449, 453; M. Penikis. Läti rahvuslise sõjaväe võitlused 1919. a. suvel ja sügisel, l. 68p–70.